

PREVENTIE IS KIEZEN

Vijf dimensies voor een ethisch verantwoorde preventie

Als leerkracht heb je een regelmatig spijbelaar onder je leerlingen, kom je in een klas waar leerlingen elkaar pesten, voel je je niet echt veilig omwille van de brutaliteit van bepaalde leerlingen, wordt je vermoeden dat een leerling aan de drugs is bevestigd, enz. Je stelt je vragen. Hoe ga ik hier best mee om? Maar ook, kan ik iets doen om deze situaties te voorkomen?

Als directie van een school weet je dat een aantal leerlingen frequent spijbelt, drugs gebruikt, het de leerkrachten moeilijk maakt om les te geven, enz. Je ziet de druk op je leerkrachten toenemen. Je ziet hoe het bij een aantal onder hen, ondanks de wil en de inzet, fout loopt. Je krijgt regelmatig interessante projectoproepen binnen, enz. Maar welke acties zijn er nodig om dit antisociaal gedrag bij de leerlingen te verminderen en te voorkomen? Je moet keuzes maken, maar welke?

Preventie is kiezen

Preventie dwingt je om te kiezen. Zo kan je het frequent te laat komen van leerlingen voorkomen door strengere straffen te zetten op het te laat komen of door de schoolactiviteiten aantrekkelijker en meer leerlinggericht te maken. Dergelijke keuzes maak je vanuit ethische overwegingen. Je opvattingen over een goede school en een optimale samenleving spelen hierin een belangrijke rol. Zij sturen de beslissing welk preventief initiatief je goed vindt en welk niet. Niet alle preventie-initiatieven zijn positief. Acties om bepaalde problemen te voorkomen kunnen gepaard gaan met neveneffecten waardoor andere problemen worden gecreëerd. Bepaalde initiatieven kunnen aanpassend werken en ten onrechte de ontwikkelingskansen van leerlingen beperken. Bij elke tussenkomst moet bijgevolg goed overwogen worden of en onder welke voorwaarden de interventie verantwoord is.

Voorbeeld: tijdens de pauzes kunnen de laatstejaars in hun klas blijven en hun vrije tijd besteden zoals ze dat zelf willen. Na enige tijd blijkt dit in sommige klassen aanleiding te geven tot veel lawaai, herschikking van de klas en beschadigingen aan het schoolmeubilair. De start van het lesuur na de pauze wordt hierdoor bemoeilijkt en vertraagd. Directie en schoolteam beslissen dat dit niet langer kan en de laatstejaars moeten, zoals de jongere leerlingen, tijdens de pauze ook naar de speelplaats gaan.

Door deze maatregel blijven de klassen uiteraard ordelijk en kan de les stipt starten, maar hebben de leerlingen wel een deel van hun autonomie moeten opgeven. Hun keuzemogelijkheden worden beperkt.

Vanuit de vaststelling dat preventie-initiatieven gepaard kunnen gaan met onwenselijke neveneffecten, werd gezocht naar uitgangspunten waaraan dient voldaan te zijn om van 'wenselijke' preventie te spreken. Deze uitgangspunten zijn: gelijkwaardigheid van alle burgers (Europees Verdrag inzake Rechten van de Mens), volwaardigheid van kinderen en jongeren (Internationaal Verdrag inzake Rechten van het Kind), de mens als individu en als deel van de samenleving,

en de mens als actief burger (waarbij via een permanent leerproces burger en samenleving continu in evolutie zijn). Deze uitgangspunten vormen de basis van 'wenselijke preventie' en willen garanderen dat elke burger, rekening houdend met zijn sociale verantwoordelijkheid, zoveel mogelijk vrijheid en ruimte krijgt om zichzelf te ontplooien. Met andere woorden: algemene preventie wordt **wenselijke preventie** wanneer ze de emancipatie van alle burgers maximaal toelaat.

In de bijdrage van Dieter Burssens (zie eerder in dit nummer) wordt besproken hoe je best bewaakt dat preventie effectief is. In deze bijdrage beschrijven we hoe het kader van wenselijke preventie bewaakt dat preventie ook ethisch verantwoord is.

Wenselijke preventie in vijf dimensies

Volgende omschrijving concretiseert deze emancipatiebenadering in vijf dimensies.

"Wenselijke preventie:

- schept voorwaarden om problemen steeds vroeger te voorkomen (radicaliteit),
- is maximaal offensief (offensiviteit),
- bouwt een integrale aanpak uit (integraliteit),
- is participatief en (participatie)
- heeft een democratisch karakter (democratisch karakter)".

Deze vijf dimensies hangen onderling nauw samen: zij betreffen eenzelfde realiteit en werken sterk op elkaar in. Wie streeft naar wenselijke preventie mag geen enkele dimensie verwaarlozen.

Hieronder lichten wij de vijf dimensies beknopt toe. Voor een meer uitgebreide beschrijving: zie Vettenburg et al. (2007) en Vettenburg et al. (2003).

Radicaliteit: zo dicht mogelijk bij de wortels

Preventie kan ingrijpen op verschillende momenten van de probleemwording: als een probleem al gevorderd is of als er van een probleem nog maar amper sprake is. Acties om roken te voorkomen kunnen zich richten naar alle twaalfjarigen, als potentiële ro-

ker, of naar jongeren die reeds dagelijks een pakje sigaretten roken.

Het is wenselijk dat we een zich ontwikkelend probleem of risicosituatie zo vroeg mogelijk op de ontwikkelingslijn stoppen. Hoe verder een probleem evolueert, hoe groter het risico op een emancipatiebeperkende interventie. Er wordt dan ook verwacht dat elk preventieproject, waar ook op de ontwikkelingslijn, een bijdrage levert om de ontwikkeling van een probleem of van een risicosituatie vroeger te stoppen. Wie alleen maar probeert te voorkomen dat een problematiek erger wordt, zonder ook aandacht te hebben voor wat voorafging, dweilt met de kraan open. De wenselijkheid zit dus in de dynamiek: steeds vroeger proberen problemen te voorkomen. Zo kan naschoolse huiswerkbegeleiding duidelijk maken dat leerlingen de uitleg in de klas niet hebben begrepen. Door dit te signaleren kan de leerkracht hier op inspelen en kunnen leermoeilijkheden in de toekomst bij (andere) leerlingen worden voorkomen.

Een project kan op verschillende manieren een probleem vroeger op de ontwikkelingslijn doen stoppen. Het kan oog hebben voor de voorgeschiedenis, de wortels (of "radix") van het probleem; of op basis van ervaren noden kan het signalen geven aan organisaties of beleidsinstanties die dan op hun beurt verdere stappen ondernemen om vroeger in te grijpen.

Uit gesprekken die een leerlingbegeleider voert met schoolmoeders hoort hij dat de prestatiedruk binnen een school veel spanningen teweegbrengt. Leerlingen zetten zich eerst enorm in, maar halen toch niet het verwachte resultaat. Dit leidt bij sommigen tot afhaken, spijbelen en zin om vroegtijdig de school te verlaten. Dergelijke signalen doorgeven aan leerkrachten, schooldirectie en/of onderwijsbeleid kan ervoor zorgen dat de school maatregelen neemt om deze prestatiedruk tot gezonde proporties om te zetten.

Offensiviteit: keuzemogelijkheden uitbreiden

Preventieve doelstellingen kunnen we bereiken via offensieve of defensieve acties. Offensieve acties proberen de keuzemogelijkheden van de doelgroep uit te breiden, defensieve acties beperken deze. Wenselijke preventie streeft maximale offensiviteit na. Offensieve acties krijgen altijd de voorkeur, behalve als uitzonderlijke omstandigheden om een defensieve ingreep vragen.

De keuze voor offensiviteit hangt samen met de keuze voor emancipatie: acties die de keuzemogelijkheden van mensen verruimen, verhogen de kansen om te groeien in emancipatie. Defensieve acties zijn aanpassingsgericht en staan emancipatie in de weg.

Het probleem van overlast door rondhangende jongeren kan men aanpakken door hen een straatverbod op te leggen. Obesitas bij kinderen kan men tegengaan door alle snoep- en frisdrankautomaten uit scholen te verwijderen. Bij deze ingrepen wordt de vrijheid van jongeren beknot, de emancipatie afgeremd.

Een offensieve strategie, daarentegen, is er op gericht de handelingsmogelijkheden uit te breiden. Zo kan het probleem van jongeren die zich vervelen en

overlast bezorgen worden tegengegaan door hen bijvoorbeeld sportinfrastructuur aan te bieden. Obesitas kan worden aangepakt door in de school fruit en gezonde dranken aan te bieden aan goedkope(re) prijzen. De extra handelingsmogelijkheden die ontstaan voor de betrokkenen houden mogelijkheden in om te groeien in emancipatie.

Soms is het toch nodig, omwille van de zware negatieve gevolgen voor de doelgroep en de omgeving, dat er defensief wordt ingegrepen. Wel blijft het belangrijk om ook voor deze vergevorderde problemen naar offensieve oplossingen te zoeken.

Voorbeeld: Na een serieuze vechtpartij wordt het in de school onhoudbaar voor een bepaalde leerling en wordt hij tijdelijk verwijderd. Deze defensieve maatregel kan gepaard gaan met bijkomende defensieve acties (bv. een opdracht als straf) of meer offensieve maatregel (bv. aanbod om te participeren in een time-outproject).

Het aanbieden of stimuleren van positieve gedragssalternatieven zal de offensiviteit van een actie vergroten; het afraden of wegnemen van negatief gedrag zal defensief werken. Daarnaast zal ook de vrijwilligheid mee de offensiviteit van een actie bepalen. De meest wenselijke optie is natuurlijk dat de doelgroep vrijwillig meedoet. Dat laat de meeste ruimte om zelf keuzes te maken en biedt dus de beste kansen op emancipatie. Iemand verplichten om mee te doen, is vrijheidsbeperkend en dus defensief. Dit realiseren binnen een school is niet altijd evident. Vaak gebeurt het dat een school intekent voor een offensief project en het verplicht oplegt voor alle leerlingen van bepaalde klassen of graad. Overwegen of keuzemogelijkheden kunnen worden voorzien is steeds zinvol.

Integraliteit: persoonsgerichte en structuurgerichte preventie in evenwicht

De derde dimensie gaat over het onderscheid tussen persoonsgerichte en structuurgerichte acties. Structuurgerichte acties proberen structuren in de brede zin van het woord te veranderen: bijvoorbeeld familie, school, politici, instituties, wetgeving. Persoonsgerichte acties mikken op een interne verandering in een persoon o.a. via informatie, vorming, training. Een interactionistische kijk vraagt aandacht voor de persoon én voor de rol van de structuur in de totstandkoming of handhaving van een probleem. Wenselijke preventie waakt erover dat acties niet alleen individuen viseren als voorwerp van verandering. In de eerste plaats gaan we na of er geen veranderingen nodig zijn in de structuur waarin individuen zich bewegen.

Zo wordt er bij probleemgedrag van leerlingen niet alleen en in de eerste plaats gekeken naar de persoon van de leerling (bv. hoe kan hij leren zijn agressief gedrag onder controle te houden) maar ook naar de context (bv. heeft het te maken met pestgedrag van medeleerlingen, met leerstof die niet aanspreekt, lukt de houding van leerkrachten agressief gedrag uit, enz.).

De impact van maatschappelijke structuren op de probleemwording wegwerken, vergroot de emancipatiekansen van de doelgroep. Het is bijgevolg wenselijk om een evenwicht na te streven tussen persoonsgerichte en structuurgerichte acties.

Participatie: mee praten, wegen en beslissen

Participatie is sowieso een belangrijke component binnen onderwijs dat emancipatie nastreeft. Emancipatie is alleen maar denkbaar als de doelgroep mogelijkheden krijgt om zijn stem te laten horen, zijn inbreng te doen en zijn ideeën te laten meetellen om vorm te geven aan onze samenleving. Vanuit het emancipatiedenken is het moeilijk te verantwoorden om bepaalde individuen of groepen de rol van passieve consument toe te schuiven. Dat betekent niet dat leerlingen onvoorwaardelijk belast moeten worden met deelname aan elk preventieproject binnen de school. Ze verdienen een kans om actief mee te doen, maar moeten ook de mogelijkheid hebben om voor non-participatie te kiezen.

De mogelijkheid om te participeren moet voorzien worden in alle fasen van een project: van voorbereiding, over planning en uitvoering tot evaluatie. Zo is het bij de voorbereiding van het project cruciaal om de doelgroep te betrekken bij de agendering en formulering van het probleem. Uitgaan van emancipatie betekent: de diversiteit van sociale doelen, normen en waarden erkennen.

Het is wenselijk dat de participatie zo rechtstreeks mogelijk verloopt. Dat kan bijvoorbeeld door enquêtes, interviews, groepsgesprekken, ideeënbussen of klachtenbanken. Soms is dit niet mogelijk en wordt er onrechtstreeks gepeild naar het verhaal van leerlingen. Daarbij wordt een leerkracht gevraagd in zijn/haar klas een thema te bespreken en de bekomen informatie door te geven. Soms worden tussenpersonen (bv. ouders, leerkrachten) ingeschakeld omdat men de doelgroep niet mondig genoeg acht. Bv. zeer jonge leerlingen, leerlingen uit het buitengewoon onderwijs. Ook al zijn dit waardevolle vormen van participatie, zij gaan onvermijdelijk gepaard met ruis op de boodschap. Voor wenselijke participatie is het belangrijk die filters zoveel mogelijk te vermijden. Rechtstreekse vormen van participatie krijgen de voorkeur.

Democratisch karakter: wenselijke preventie sluit niemand uit

Iedereen heeft het recht om door preventie beschermd te worden tegen problemen. Het zou onethisch zijn dat je door bepaalde kenmerken niet in aanmerking komt voor preventieacties. Maar in de praktijk is het niet evident om een actie te laten aansluiten bij verschillende deelgroepen in onze samenleving. Al te vaak gaan we er ten onrechte van uit dat een actie iedereen bereikt. Daardoor vallen dikwijls dezelfde groepen uit de preventieboot. Denk maar aan mensen met een handicap, allochtonen, kansarmen of analfabeten. Binnen een preventieproject krijgt het democratisch karakter vorm bij de afbakening van de doelgroep.

Soms kan het nuttig zijn om zich naar een beperkte doelgroep te richten. Bv. wanneer de leerlingenraad enkel leerlingen uit het aso en het tso aantrekt, maar niet uit het bso, kan gedacht worden om een project op te zetten dat enkel op deze laatste groep gericht is en hen op die manier wil stimuleren tot deelname. De afbakening zou niet verantwoord zijn als blijkt dat het non-participatieprobleem in feite niet enkel bij leerlingen uit het bso een probleem is, maar bij alle leerlingen van de school.

Vervolgens, als de doelgroep verantwoord is afgebakend, moet vermeden worden dat binnen de doelgroep nog deelgroepen worden uitgesloten.

Als je bv. de laatstejaars als doelgroep afbakent, moet wel elke laatstejaars van het aanbod kunnen genieten: dit wil zeggen ook de allochtone laatstejaars, de kansarme laatstejaars, de laatstejaars met mentale, visuele, auditieve, motorische handicap, enz.

De vijf dimensies hangen samen

De beschreven dimensies staan niet los van elkaar. Enkele voorbeelden kunnen dit illustreren.

Offensiviteit en radicaliteit. Naarmate een probleem verder op de ontwikkelingslijn zit, wordt het moeilijker om offensief te werken. Zodra een probleem zich manifesteert, wordt de noodzaak om defensief in te grijpen alsmear groter. Bv. sporadisch pesten tot geëscaleerd en continu pestgedrag.

Offensiviteit en participatie. Men kan meer keuzemogelijkheden aanbieden en dus offensiever werken naarmate men de doelgroep met zijn noden en behoeften beter kent. Via participatie in alle fasen van het project geeft de doelgroep aan hoe zijn keuzemogelijkheden ruimer kunnen.

Om van wenselijke preventie te kunnen spreken is het nodig dat de vijf dimensies in acht worden genomen. Het volstaat niet om aan één dimensie te werken. Zo kan je bv. participatief werken, maar geen oog hebben voor radicaliteit of integraliteit. Of bij een preventieproject rond pesten op school de leerlingen sterk betrekken, maar geen signalen geven naar de school om te werken aan een beter schoolklimaat en alleen maar te werken met de leerlingen.

Geen enkele dimensie kan voor honderd procent gerealiseerd worden. Altijd blijven er nog mogelijkheden. In een project kun je, rekening houdend met alle factoren, wel accenten leggen. Zo krijgt bij het ene preventiebeleid de dimensie offensiviteit prioritaire aandacht omdat ze tot nog toe weinig of niet aan bod kwam. Of heeft men - door meer plaats te geven aan participatie - meer aandacht voor de probleembeleving van de doelgroep zelf - wat een ander licht werpt op heel het project. Wenselijke preventie biedt een kader om deze keuzes weloverwogen te nemen.

Nicole VETTENBURG

Redactie Welwijs

Docente vakgroep sociale agogiek, UGent

Lid van het Team Preventie Ontwikkeling

www.teampreventieontwikkeling.be

www.welwijs.be

BIBLIOGRAFIE

- Burssens, D. (2008). Mission accomplished. Resultaat boeken met preventie. *Welwijs*, 2008, 3-6.
- Vettenburg, N., Burssens, D., Goris, P., Melis, B., Van Gils, J., Verdonck, D. & Walgrave, L. (2003). *Preventie gespiegeld. Visie en instrumenten voor wenselijke preventie*. Leuven: Lannooocampus.
- Vettenburg, N., Melis, B., Burssens, D. & Goris, P. (2007). Wenselijke algemene preventie. In: Goris, P., Burssens, D., Melis, B. & Vettenburg, N. (red.) (2007). *Wenselijke preventie stap voor stap*. Antwerpen: Garant. (35-59)